

**Η τριλογία της Αττικής: Ελευσίνα –Αθήνα-Λαύριο
ο ιστορικός χρόνος τα μνημεία και οι ιδέες
Προτάσεις αξιοποίησης του πολιτιστικού αποθέματος του Λαυρίου**

**Γιώργος Ν. Δερμάτης, Δρ Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
(Βιομηχανική Αρχαιολογία) του Πανεπιστημίου της Louvain-la-Neuve του Βελγίου**

**Διάλεξη στους προπτυχιακούς φοιτητές του Προγράμματος Σπουδών
στις Επιστήμες της Αγωγής και της Εκπαίδευσης του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών
(Ο.Π.Α.)-Συνεργασία με το Σωματείο «Διάζωμα»
13 Ιανουαρίου 2023, Αμφιθέατρο Υ1 Ο.Π.Α.**

Κυρίες και κύριοι καλημέρα σας, να ευχαριστήσω για την ευγενική πρόσκληση την κυρία Βασιλική Μπρίνια, διδάσκουσα, επιστημονική υπεύθυνη και συντονίστρια του Προγράμματος Επιστημών της Αγωγής και της Εκπαίδευσης του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και την κυρία Μαίρη Μπελογιάννη, Υπεύθυνη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του «Διαζώματος», στο πλαίσιο της συνεργασίας τους.

Η πρόταση του «Διαζώματος», «*Η τριλογία της Αττικής: Ελευσίνα, Αθήνα, Λαύριο*», ενοποιεί τις τρεις περιοχές με όρους μακράς ιστορικής διάρκειας, συνθέτει τα αντικειμενικά δεδομένα, επιστημονικά, πολιτιστικά, γεωγραφικά, περιβαλλοντικά, συγκοινωνιακά, αυτοδιοικητικά, προβάλλει σε ένα ανώτερο επίπεδο τα πολιτιστικά και παιδευτικά αγαθά τους, συμβάλλει στην περαιτέρω ανάδειξη των μνημείων τους και των αρχαιολογικών χώρων και με τις αναγκαίες προϋποθέσεις στον πολιτιστικό τουρισμό, στην πολιτιστική οικονομία.

Ο ιστορικός χρόνος δεν είναι μόνον τα «παγωμένα» γεγονότα του παρελθόντος, ιδέες και μνημεία-αντικείμενα, αλλά η μακρά ιστορική διάρκεια με τις συνέχειες και τις τομές της, η διαχρονία που εκβάλλει στο σήμερα και το γονιμοποιεί. Πράγματι μέσα από ένα τέτοιο πνεύμα αναδείχθηκε η Ελευσίνα, ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης τη χρονιά που διανύουμε, το 2023, με κεντρικές ιδέες, που προέρχονται από τον ιδρυτικό της μύθο, τη διηνεκή πνοή της Δήμητρας και της Περσεφόνης, δηλαδή την ευφορία και τη μετάβαση,¹ κινούσες ιδέες για την ανατροπή του πληγωμένου τοπίου της, του πληγωμένου καιρού της των τελευταίων 100 ετών, ελάχιστου χρόνου σε σχέση με τους περασμένους αιώνες από την έναρξη της γεωργικής επανάστασης και τη σωτήρια για το ανθρώπινο γένος παραγωγή του σίτου, που συμβολίζει η Δήμητρα. Η Ελευσίνα πανάρχαιο και πανελλήνιο θρησκευτικό κέντρο, που μέσα από τα λεγόμενα, τα δεικνύμενα και τα δρώμενα των Ελευσινίων

¹ Βλ. Φάκελο *Ελευσίνα 2021, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, Υποψήφια πόλη-Μετάβαση στην Euphoria*.

Μυστηρίων² συνέχει την όλη ζωή και του Πάνω και του Κάτω Κόσμου· μία αντίληψη, και ομηρική, που ζει ακλόνητη στο δημοτικό μας τραγούδι, ιδιαίτερα στα τραγούδια του Κάτω Κόσμου, γιατί το λαμπρό φως του τόπου μας είναι τόσο κυρίαρχο και συμφυές με την ύπαρξή μας, ώστε είναι ακατανίκητο.

Το Λαύριο μεταλλευτικό κέντρο από το 3000 π.Χ. με την ανατολή της εποχής των μετάλλων στον Θορικό. Όπως θα γράψει στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. ο Ξενοφών «Ἔστι δέ και γῆ [του Λαυρίου] ἢ σπειρομένη μὲν οὐ φέρει καρπὸν, ὄρυττομένη δέ πολλαπλασίους τρέφει ἢ εἰ σῖτον ἔφερε. Καί μὴν ὑπάργυρός ἐστι σαφῶς θεία μοῖρα.»³ (Μετάφρ.: Υπάρχει δε και έκταση γης [του Λαυρίου], η οποία, όταν μεν σπέρνεται, δεν αποφέρει καρπό, όταν όμως εξορύσσεται, τρέφει πολύ περισσότερους, παρά εάν παρήγε σιτάρι. Και βέβαια σαφώς κατά θεία παραχώρηση περιέχει άργυρο). Σιτάρι και ασήμι, και τα δύο πολύτιμα αγαθά για την Αθήνα, η οποία, με τη στρατηγική προέκτασή της, τον Πειραιά-διότι και τότε και τώρα πρόκειται περί μιας ενιαίας πόλης, διφυούς-και τις τριήρεις, που κατασκεύασε από το ασήμι του Λαυρίου, σύμφωνα με τον ναυτικό νόμο του μεγαλοφυούς Θεμιστοκλή, δεν συνέβαλε καταλυτικά μόνον, ως γνωστόν, στη νίκη της Σαλαμίνας, αλλά εδραίωσε περαιτέρω τη Δημοκρατία και έθεσε τις βάσεις της ναυτικής ηγεμονίας της σε όλη τη Μεσόγειο.⁴ Το κραταιό της νόμισμα, αυτά τα αττικά αργυρά τετράδραχμα, οι «γλαῦκες λαυρεωτικάι»,⁵ κατά τον Αριστοφάνη (414 π.Χ.), τα εξάισια μνημεία της Αθήνας, ο χρυσούς αιώνας του Περικλέους, μέσα στην πολλαπλότητά του, έχουν ως στέρεο παραγωγικό κρηπίδωμα τον αργυρού αιώνα του Λαυρίου. Οι δε ελεύθεροι πολίτες της πόλης-κράτους της Αθήνας, πέραν του ονόματος του ιδιαίτερου δήμου που ανήκαν, αποκαλούνταν με το κοινό όνομα του άστεως Αθηναίοι.

Η Δήμητρα, θεά της γεωργίας, λόγω της μικρής κοιλάδας του Θορικού του Λαυρίου, αλλά και χθόνια θεότητα, λόγω των μεταλλείων, ενοποιεί τον υπέργειο και τον υπόγειο πλούτο, ενοποιεί το Λαύριο και την Ελευσίνα, ενοποιεί τον τιτάνιο αγώνα του ανθρώπου να δαμάσει τη φύση, να απελευθερώσει τις δυνατότητές της με αρμονικό τρόπο εξανθρωπίζοντας την ύπαρξή του. Διότι η αρμονία, η ισορροπία είναι η άλλη ιδιότητα της Δήμητρας, κυρίαρχη ιδέα στα Ελευσίνα Μυστήρια για την ολότητα της ανθρώπινης ζωής. Το δωρικού ρυθμού κτίριο, τα κατάλοιπα του οποίου σώζονται στο μέσον της κοιλάδας του Θορικού, ήταν ναός της Δήμητρας και της Κόρης με βάση τις επιγραφές και άλλα ευρήματα, τα οποία αποτελούν πολύ ισχυρά τεκμήρια γι' αυτήν την ταύτιση. Δίπλα στο αρχαίο θέατρο προς τα δυτικά της μεταλλευτικής στοάς, σώζεται επιγραφή του 4^{ου} αι. π.Χ., στην οποία αναγράφεται το όνομα του μεταλλείου: [Δημητ]ριακόν⁶ αφιερωμένο στην Δήμητρα, ώστε ο

² Σ. Καργάκος, *Δήμητρα και Ελευσίνα Μυστήρια* στο (του ιδίου) *Ιστορία των Αρχαίων Αθηνών*, τόμ. Α', Αθήνα, 2004, σ. 45-110.

³ Ξενοφώντος, *Πόροι ἢ περὶ Προσόδων*, Ι, 5.

⁴ Κ. Κονοφάγος, *Το αρχαίο Λαύριο και η ελληνική τεχνική παραγωγής του αργύρου*, (και γαλλικά), Αθήνα, 1980 και του ιδίου, *Η Δημοκρατία της Αθήνας και οι παραχωρήσεις στους πολίτες της των μεταλλείων της Λαυρεωτικής κατά τον 4^ο αι. π. Χ. Ο βασικός ρόλος του αργύρου του Λαυρίου στην ισχύ και τον πολιτισμό της Αθήνας*, δακτυλογραφημένο 1988, Α' έκδ. Αθήνα, 1997.

⁵ Αριστοφάνους, *Όρνιθες*, στίχ. 1.106.

⁶ Βλ. J. Bingen, *Inscriptions (III)* στο *Thorikos 1972/1976, VIII*, Gent, 1984, σ. 179-181.

μεταλλειοκτήτης να έχει την εύνοιά της για ανεύρεση πλούσιου κοιτάσματος. Μεταλλεία με το όνομα *Δημητριακόν* λειτούργησαν και σε άλλες θέσεις της Λαυρεωτικής.⁷ Η Δήμητρα λατρευόταν στον Θορικό ήδη από παλαιότερα, όπως δηλώνεται στον αφιερωμένο σ' αυτήν ομηρικό ύμνο (τέλη 7^{ου} αι. π. Χ.) σύμφωνα με τον οποίο αιχμάλωτη στο πλοίο των ληστών, που είχε προσορμιστεί στον Θορικό, κατορθώνει να δραπετεύσει και φθάνει στην Ελευσίνα.

Η κατά τον Περικλή και τον Θουκυδίδη Αθήνα «*Ἑλλάδος παιδευσίς*»⁸ έγινε του κόσμου παιδευσίς χάρις στην ιστορία της και όχι στο «θαύμα» της, από την προωθητική δύναμη των ιδεών και του πολιτισμού της. Η Αθηναϊκή Δημοκρατία ήταν η πολιτική πρωτοπορία της εποχής· οι μεγάλες αρχές της πλειοψηφίας, της ισονομίας, της ισοπολιτείας, της ισηγορίας, της αξιοκρατίας, της συμμετοχής και του ελέγχου, παρ' ότι αφορούσαν μόνον στους ελεύθερους άνδρες πολίτες, είχαν τεθεί. Τα όρια του αρχαίου κόσμου είχαν θέσει εκτός του πλαισίου της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, τις γυναίκες και τους δούλους, αλλά η κατηγορία γι' αυτό το γεγονός είναι όχι μόνον αναχρονισμός, αλλά και γενικότερα αντιεπιστημονική στάση, διότι η ιστορική επιστήμη προσπαθεί να ερμηνεύει, δεν «κατηγορεί». Η Αθήνα ήταν πράγματι το λίκνο της Δημοκρατίας. Στους νεότερους χρόνους οι παραπάνω αρχές γενικεύτηκαν, η ιστορική ανάγκη το απαίτησε. Η επαναστατική αθηναϊκή ιδέα της αυτοθέσμησης, του αυτοπροσδιορισμού της κοινωνίας των πολιτών μέσω των νόμων που δημιουργούν οι ίδιοι, είναι μια γόνιμη ιδέα-δύναμη που αντιμάχεται τα σύγχρονα σχέδια της περιστολής των δημοκρατικών ελευθεριών μέσω της μεταμοντέρνας λογικής, που τη θεωρεί εμπόδιο, όπως θεωρεί εμπόδιο τις πανανθρώπινες αξίες. Οι αναφορές του Πλουτάρχου, 500 χρόνια αργότερα, όταν γράφει για τα μνημεία της Ακρόπολης και γενικότερα της Αττικής επί Περικλέους, θα δείχνουν την αντοχή τους και τους επόμενους αιώνες μέχρι σήμερα: «...*υψώνονταν περήφανα στο μέγεθος και πρωτότυπα στη μορφή και στη χάρη... Γιατί το καθένα είχε, από τότε που έγινε, την ομορφιά του αρχαίου, αλλά κρατάει ως τις μέρες μας την ακμή του πρόσφατου και του καινούργιου· τόσο πολύ πάνω σ' αυτά τα έργα ανθίζει πάντοτε μια νιότη, που διατηρεί άθικτη από τον χρόνο τη μορφή τους, σαν να έχουν ένα πνεύμα αιθαλές-μια πνοή αμάραντη και μίαν αγέραστη ψυχή.*»⁹

Το επιστημονικό και βιομηχανικό πνεύμα του 19^{ου} αι. μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους δίνει την πνοή του στο νεότερο Λαύριο. Η νεωτερικότητα μετά την αρχική σύνδεσή της με τη μεταλλευτική παράδοση θα κατισχύσει οριστικά με παρούσα τη μεγάλη της δόξα, την βαριά βιομηχανία της μεταλλουργίας, τις συνοδές τεχνολογικές εγκαταστάσεις που την υποστηρίζουν, αλλά με παρόντα και τα εργασιακά και περιβαλλοντικά ζητήματα στις συνθήκες της εποχής. Το έρημο Λαύριο των αρχαίων αργυρείων αναγεννάται μέσα στις συνθήκες του βιομηχανικού 19^{ου} αι. από τη δυναμική σχέση της μεταλλευτικής του παράδοσης και της καινοτομίας. Το *Λαύρε(ι)ον* συνδέεται θεμελιωδώς με την *καινοτομία*, αφού γεννήθηκε από τις *καινοτομίες*, με τη διπλή αρχαιοελληνική σημασία, κατά τις

⁷ M. Crosby, *The Leases of the Laureion Mines, Hesperia, XIX*, 1950, σ. 282-283, 307 και Ε.Χ. Κακαβογιάννης, *Μέταλλα Εργάσιμα και συγκεχωρημένα, Η οργάνωση της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της Λαυρεωτικής από την Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Αθήνα, 2005, σ. 45-47, 50-52.

⁸ Θουκυδίδου, Βιβλ. Β', κεφ. 41, 1.

⁹ Πλουτάρχου, *Περικλής*, 13.

επιγραφές και τους αρχαίους συγγραφείς, πρώτον ως τομή καινούργιου μεταλλείου, διάνοιξη, έρευνα σε νέο μεταλλείο και τελικά, αν υπάρχει μετάλλευμα, παραγωγή σ' αυτό¹⁰- όλα τα έργα ξεκίνησαν ως καινοτομίες- και δεύτερον ως νεωτερισμό, εν προκειμένω τους τεχνολογικούς νεωτερισμούς¹¹. Και ακριβώς προς τα μέσα του 19^{ου} αι. η έννοια της καινοτομίας, διευρυμένη με την παραγωγική και τεχνολογική αντίληψη των όρων της νέας βιομηχανικής εποχής, αποτελεί την αιχμή, η οποία «συνδιαλεγόμενη» με τα δεδομένα της αρχαίας μεταλλείας και μεταλλουργίας δημιουργεί το νεότερο Λαύριο. Το Λαύριο είναι το κατ' εξοχήν πρόσωπο της νεωτερικής ταυτότητας της χώρας, την προαναγγέλλει.¹²

Ο φυσικός και ιστορικός χρόνος του Λαυρίου είναι αποτυπωμένοι στα «ομιλούντα» φυσικά και ιστορικά-πολιτιστικά μνημεία του· το Λαύριο έχει το προνόμιο να διαθέτει έναν πολυδιάστατο φυσικό και ιστορικό πλούτο, ένα τεράστιο πολιτιστικό απόθεμα συγκεντρωμένο στη μικρή έκτασή του.¹³ Αν εξαιρέσουμε τις αρχαιολογικές ενότητες του Σουνίου και του Θορικού, με εμβληματικά έργα του πνευματικού πολιτισμού τον ναό του Ποσειδώνα και το αρχαίο θέατρο αντίστοιχα, η ανάδειξη σε πολιτιστικά αγαθά των υλικών καταλοίπων της μεταλλείας και της μεταλλουργίας και του περιβάλλοντος χώρου τους είναι αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας συνειδητοποίησης. Και είναι αυτά που «κατηύθυναν», ως προεξάρχοντα, και τις ανάλογες περιπτώσεις της χώρας· ένα πρώτο ενδιαφέρον, ως προς τα αρχαία μνημεία αυτού του είδους, άρχισε ήδη από τα μέσα περίπου του 19^{ου} αι. με την επανέναρξη των έργων, ως προς δε τα νεότερα, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και με την παύση τους καθοριστικά από το 1990.¹⁴ Οι

¹⁰ Ξενοφώντας, *Πόροι*, IV, 27-28 καινοτομείν, επίσης Ύπεριδου Λόγοι, Α' Ύπερ Εύξενίππου, 36 καινοτομίαι.

¹¹ Πλάτωνος, *Νόμοι*, 715 C, 949 E καινοτομία, Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Β, 6, 125 a, τό καινοτόμον, Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι*, Κικέρων, II, καινοτομίας.

¹² Τα ανωτέρω, τα οποία αποτελούν την εισαγωγή στο κυρίως θέμα «Προτάσεις αξιοποίησης του πολιτιστικού αποθέματος του Λαυρίου», ενυπάρχουν στην δημοσίευτη ομιλία του γράφοντος, προσκεκλημένου από το Σωματείο «Διάζωμα» παρουσιάζοντας το θέμα: *Η τριλογία της Αθήνας Ελευσίνα-Αθήνα-Λαύριο: Παράδοση και καινοτομία· ο ιστορικός χρόνος, τα μνημεία και οι ιδέες*, (Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου, 22/9/2018), επί προσθέτως βλ. συλλογικό έντυπο (Συντονισμός παραγωγής και επιμέλεια Γ.Ν. Δερμάτης), *Λαύριο, ού τά άργύρεια μέταλλά έστιν Αθηναίοις*, έκδ. «ΔΙΑΖΩΜΑ»-Δήμος Λαυρεωτικής, Λαύριο, 2018. Βλ. επίσης Γ.Ν. Δερμάτης, *Λαύρειο το μαύρο φως· η μεταλλευτική και μεταλλουργική βιομηχανία στο Λαύρειο, 1860-1917, ελληνική και ευρωπαϊκή διάσταση*, (διδακτορική διατριβή, Louvain-La-Neuve του Βελγίου, 1994-1999, έκδ. του Τεχνολογικού-Πολιτιστικού Πάρκου Λαυρίου (Ε.Μ. Πολυτεχνείο), Λαύριο, 2003.

A. Cordellas, *Le Laurium*, Marseille, 1869, μετάφρ. Α.Γ. Κανατούρης, *Λαύριον*, αριθμ. 6, έκδ. Εταιρείας Μελετών (ΕΜΕΛ), Λαύριο, 1993, του ίδιου μεταφραστή, έκδ. βελτιωμένη και επανημετέρωτη, αριθμ. 9, έκδ. ΕΜΕΛ, Λαύριο, 2014.

Κ.Γ. Μάνθος, γενική επιμέλεια του φωτογραφικού αρχαιολογικού υλικού και της δίγλωσσης έκδοσης, ελληνικά-αγγλικά και Γ.Ν. Δερμάτης, επιστημονική επιμέλεια και συγγραφή των κειμένων, *Λαύριο, η Βοή του Χρόνου. Το Νεότερο Λαύριο της Μεταλλείας και Μεταλλουργίας*, έκδ. Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, Λαύριο, 2017.

¹³ Γ.Ν. Δερμάτης, *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής*, φωτ. Κ.Γ. Μάνθος, Λαύριο, έκδ. Δήμου Λαυρεωτικής, 1994 και Γ.Ν. Δερμάτης, *Λαύρειο, από τις πηγές αργύρου στα μεταλλεία πολιτισμού*, δίγλωσση έκδ. (ελληνικά-αγγλικά) Δήμου Λαυρεωτικής, 1994.

¹⁴ Γ.Ν. Δερμάτης, *Από το Λαύριο της μεταλλείας και μεταλλουργίας στην «εξόρυξη» και ανάδειξη των πολιτιστικών αγαθών*, αδημ. ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο με θέμα: "Το αξιακό πλαίσιο προστασίας και διαχείρισης χώρων και μνημείων εξόρυξης στην αρχαιότητα. Παρούσες χρήσεις, μελλοντικές συνέργειες", ICOMOS, Αθήνα-Λαύριο, ΤΠΠΛ, 2019.

μεταλλευτικές στοές, αρχαίες και νεότερες, τα μεταλλικά εργαστήρια εμπλουτισμού των μεταλλευμάτων αργυρούχου μολύβδου, τα πλυντήρια, επίπεδα και ελικοειδή, μοναδικά διεθνώς, σε όλη την μεταλλευτική έκταση του Λαυρείου, τα μνημεία που συνδέονται με τη μεταλλεία και μεταλλουργία της νεότερης εποχής, του παραγωγικού και οικιστικού χώρου, το εξέχον βιομηχανικό συγκρότημα της πρώην Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου και η δυναμική μετεξέλιξή στο Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου του Ε.Μ. Πολυτεχνείου **συνιστούν τα νέα μεταλλεία, παιδείας, τεχνολογίας, πολιτισμού και οικονομίας. Το πρόσωπο του Λαυρίου έχει σμιλευθεί στα μνημεία του, τα οποία ως μέρος του ενιαίου χρόνου της ιστορίας ευρίσκονται στο κέντρο της ζωής μας και αυτό έχει πολλές εκφάνσεις και εδράζεται σε πολλαπλές αξίες, ή καλύτερα «ποιούν» αξίες, ηθικές, ιστορικές, τεχνολογικές, περιβαλλοντικές, αναπτυξιακές-οικονομικές.** Η έναρξη της ανάδειξης και αξιοποίησης της νεότερης βιομηχανικής μεταλλευτικής και μεταλλουργικής κληρονομιάς στο Λαύριο έγινε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ως προς ορισμένα κατάλοιπα της Εταιρείας των Μεταλλουργείων του Λαυρίου (Ελληνικής Εταιρείας) μέσα στο γενικότερο ευρωπαϊκό και αρξάμενο ελληνικό επιστημονικό και ερευνητικό πλαίσιο της βιομηχανικής αρχαιολογίας, καταλυτικά, όμως στις αρχές του 1990 με την πύκνωση των οικονομικών, επιστημονικών, πολιτιστικών όρων της εποχής κατά την οριστική παύση των μεταλλουργικών έργων της πρώην Γαλλικής Εταιρείας και τη γενικότερη αποβιομηχάνιση και οικονομική κατάρρευση του Λαυρίου. Αυτή η ανάδειξη σήμαινε πρωτίστως για την κοινωνία του Λαυρίου την ηθική αξία της ύψωσης ενός κόσμου από τα έγκατα της γης, από το σκοτάδι των στοών, στο φως της συλλογικής μνήμης, στο φως του χρόνου, περαιτέρω εξ αιτίας της κατάρρευσης του βιομηχανικού ιστού της πόλης συνδεόταν με μια νέα αναπτυξιακή πρόταση, μέρος της οποίας ήταν η ανασηματοδότηση των βιομηχανικών μνημείων της, ιδιαίτερα με τη μετεξέλιξη της πρώην Γαλλικής Εταιρείας σε Τεχνολογικό-Πολιτιστικό Πάρκο (ΤΠΠΛ) κατά τον καινοτόμο σχεδιασμό του Ε.Μ. Πολυτεχνείου, ειδικά των Μεταλλειολόγων και των Αρχιτεκτόνων. Και αυτά βεβαίως με τη συνέργεια μεγάλων ξένων (ΤΙCСIΗ) και ελληνικών φορέων και του Υπουργείου Πολιτισμού.

Και ακριβώς επειδή στο Λαύριο προηγήθηκε η οικονομική κρίση, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, το ίδιο, ως πόλη, έχει προηγηθεί και σε ωριμότητα επιλογής στόχων, προπαρασκευής και μελετών υλοποίησής τους, ώστε μετά από πολλές προσπάθειες να αποτελούν πλέον κανονικότητα οι συμμαχίες και οι συνέργειες αυτοδιοικητικών φορέων, της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, του Συλλόγου των επιστημόνων του Λαυρίου, του Ε.Μ. Πολυτεχνείου, του ΥΠΠΟΑ, άλλων θεσμικών οντοτήτων κύρους, Ελληνικών και Ευρωπαϊκών. Το Λαύριο χαρακτηρίζεται από μια κατακτημένη ιστορική αυτοσυνειδησία και αυτοπεποίθηση.

Σε κάθε περίπτωση για τη χρήση των μνημείων, που πρέπει να τονίσουμε ότι είναι δημόσια αγαθά, η συνέργεια με την Αρχαιολογική Υπηρεσία είναι αναγκαία για την ανάδειξη του πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος, δηλαδή των στεγασμένων μουσείων σε συνάρτηση με τα μνημεία, το τοπίο τους και τις πολιτιστικές διαδρομές μέσα σ' αυτά, αλλά και με δημιουργία νέων σύγχρονων πολιτιστικών θεσμών. Τα μνημεία της φύσης (η γεωλογική και ορυκτολογική κληρονομιά του Λαυρίου) που μας φυσιοποιούν, τα

μνημεία της ιστορίας που μας εκπολιτίζουν· τα μνημεία της ιστορίας παραδίδουν σε μας τα σημανόμενα της διαχρονίας τους, αισθήματα, βιώματα και νοήματα, μάς καθιστούν κοινωνούς της εποχής τους και των ιδεών της, η υλικότητά τους μάς μεταφέρει στον χειροπιαστό χρόνο της ιστορίας του Λαυρίου, ώστε να «συνομιλήσουμε» με τους ανθρώπους, που τα δημιούργησαν, αξεχώριστα από το τοπίο που τα περιβάλλει, ακόμη και από τον ψίθυρο των πεύκων, όπως γέρνουν από τον βοριά προς τον νοτιά, τα οποία «...κρατούνε τη μορφή του αγέρα ενώ ο αγέρας έφυγε, δεν είναι εκεί...»-όπως γράφει ο Γ. Σεφέρης¹⁵-ή τα βήματά μας πάνω στις πέτρες, στα αρχαία ερείπια κρατούνε τον ήχο της ιστορίας, ενώ οι άνθρωποι, που τη δημιούργησαν «έφυγαν», δεν είναι εκεί.

Η πνευματικότητα των πολιτιστικών αγαθών, η όντως αυταξία τους, δεν αντιπαρατίθεται στην έννοια του οικονομικού αγαθού, αρκεί να τηρείται ο όρος τού σεβασμού προς τα μνημεία και το περιβάλλον. Οι αξίες, και εδώ, του μέτρου και της ισορροπίας, από τις οποίες πρέπει να εμφορούνται όλοι οι εμπλεκόμενοι, δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς, είναι οι αναγκαίοι όροι και για την ανάπτυξη του ίδιου του τομέα της πολιτιστικής οικονομίας. Τα θετικά παραδείγματα τα έχουμε, πρώτ' απ' όλα στην Αθήνα, η οποία με προεξάρχοντα τα μνημεία του Ιερού Βράχου της Ακρόπολης, το νέο Μουσείο της και όλη τη γύρω ενότητά της εμπνέει τον σεβασμό, συνδυάζοντας τα οικονομικά οφέλη από τα εκατομμύρια των επισκεπτών, χωρίς να διαταράσσεται η παιδευτική της ακτινοβολία, αυτό το φωτοστέφανο.

Αλλά η διαλεκτική προσέγγιση των μνημείων, και ως μνημείων-υποκειμένων μπορεί να εμπνεύσει άλλες αξίες· ένα τέτοιο πρωτοποριακό έργο είναι το Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου του Ε.Μ. Πολυτεχνείου, ένα συλλογικό έργο εν προόδω μεγάλης κλίμακας, πρόκειται για τη συνάντηση της ιστορικής μνήμης με τον σύγχρονο πολιτισμό και τις τεχνολογικές καινοτομίες, την εκπαίδευση, την έρευνα και τις νεοφυείς επιχειρήσεις, ως ο ενιαίος χρόνος της ιστορίας, ως γίνεσθαι· η μνήμη, όχι μόνον, εκείνη η οποία «κείται», αλλά και η ενεργός, που «εγείρεται», εννοώ, δηλαδή, την αξιοποίηση της άυλης, αφηρημένης, επιστημονικής, τεχνολογικής κληρονομιάς που είναι αποτυπωμένη πάνω τους και η οποία είναι δυνατόν να εμπνεύσει ένα νέο παραγωγικό νόημα. Ο Umberto Eco είδε στην έννοια του μνημείου ή του μουσείου, το πολιτιστικό μόνον κοίτασμα και την οικονομική αξία, που αυτό δημιουργεί· η ολιστική ιδέα του παραγωγικού κοιτάσματος, όπως στο ΤΠΠΛ, με την πολλαπλότητα των διακλαδώσεων που δίνει, υπερβαίνει την μονοδιάστατη άποψη του U. Eco και προσφέρει τη δυνατότητα ανοιχτών επαναχρήσεων· πρωτοποριακές ιδέες, τις οποίες οφείλουμε στον αξέχαστο καθηγητή του Πολυτεχνείου, Κώστα Ι. Παναγόπουλο, στο διανοητικό περιβάλλον του οποίου ανήκε.¹⁶

Η αξιοποίηση του πολιτιστικού αποθέματος του Λαυρίου εντάσσεται σε ένα πλαίσιο συγκριτικών πλεονεκτημάτων, όπως αυτά αναδύθηκαν από τις σταθερές του χώρου και του

¹⁵ Γ. Σεφέρης, *Ποιήματα*, Αθήνα, 1' έκδ. Αθήνα, 1976, σ. 290.

¹⁶ Κ.Ι. Παναγόπουλος, *Το Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου, χρονολόγιο*, δακτυλ., 1997), του ίδιου, *Το τεχνολογικό πάρκο Λαυρίου και το ΕΜΠ (1977-1994)* στο συλλογικό έργο *Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο 1837-1997, Εκατόν εξήντα χρόνια*, Αθήνα, 1997, σ. 81-88. Βλ. επίσης, Γ. Πολύζος-Α. Βρυχέα, συλλογικό έργο *Τεχνολογικό-Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου, Μελέτες και έργα 1994-1997*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 1997.

ιστορικού χρόνου και αυτά είναι: η γεωγραφική θέση, ως ένας αττικός τόπος στρατηγικής σημασίας χάρις στο λιμάνι του, τη γειτνίαση με το αεροδρόμιο-πύλη πανελλαδική, αλλά και πύλη αττική και αυτό έχει τις πολιτιστικές του συνέπειες για την ανάγκη προβολής εκεί στο αεροδρόμιο των πολιτιστικών αγαθών της χώρας μας, προφανώς και της Αττικής και της τριλογίας της- και τις τρεις υπαρκτές ροές ανθρώπων προς τη Λαυρεωτική:

- Χιλιάδες επισκέπτονται τον ναό του Ποσειδώνα στο Σούνιο, βλέπουν το ηλιοβασίλεμα και φεύγουν.
- Εδώ και αρκετά χρόνια υπάρχουν ροές επισκεπτών στο λιμάνι από τον θαλάσσιο τουρισμό (κυρίως τουριστικά σκάφη, αλλά και κρουαζιερόπλοια) και
- η «κάθοδος» των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής και του Λεκανοπεδίου για μια «ανάσα» προς το Λαύριο, το οποίο ήδη αποτελεί προορισμό.

Όλοι αυτοί οι επισκέπτες μετέχουν ελάχιστα -πλην του Σουνίου- του πολιτιστικού αποθέματος της Λαυρεωτικής (μνημεία, αρχαία και νεότερα -αρχαιολογικοί χώροι-μουσεία), επειδή ελλείπει τόσο η ολοκληρωμένη ανάδειξή του, όσο και η αξιοποίησή του με πολλαπλούς τρόπους. Πρέπει να προσθέσουμε δε και την κανονικότητα επί μία 30ετία κυρίως των μαθητικών επισκέψεων στο Ορυκτολογικό Μουσείο Λαυρίου της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, η οποία είμαστε βέβαιοι ότι θα απογειωθεί με τη μεταστέγασή του στο νέο μεγάλο Εθνικό Ορυκτολογικό Μουσείο Λαυρίου και με το εν εξελίξει δίκτυο των Μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων.

Αν και ομολογουμένως χάρις στη στροφή με την κρίση της δεκαετίας του 1990, τις σταθερές συνέργειες, τις συνολικές και εντατικές προσπάθειες, όπως ανέφερα προηγουμένως, στο Λαύριο σήμερα υπάρχει μια εξαιρετική πύκνωση και των αντικειμενικών συνθηκών και των πρωτοβουλιών, δημόσιων και ιδιωτικών, ώστε να υπάρξει η πολυπόθητη ανάπτυξη στο πεδίο της πολιτιστικής οικονομίας. Το Λαύριο, λόγω του δυναμικού αμιγούς βιομηχανικού χαρακτήρα του, δεν είχε παραδοσιακές-πολιτικές συμμαχίες, αλλά νεωτερικές, και τέτοιες είναι οι συμμαχίες του κυρίως με το Ε.Μ. Πολυτεχνείο, όπως και με ερευνητικά ιδρύματα της Ελλάδας και του εξωτερικού. Και ο ομιλών τα υποστηρίζει αυτά, διότι έχει ζήσει και το παλαιό Λαύριο της δεκαετίας του 1960-1990, που ουσιαστικά επρόκειτο για το βαρύ βιομηχανικό-εργατικό Λαύριο, που μετείχε ακόμη σχεδόν της περιόδου του μεσοπολέμου και αυτό-σπεύδω να διευκρινίσω-δεν συνιστά κάποια έκφραση απαξίας, αλλά μιας ιστορικής αποτίμησης. Η πρόταση του «Διαζώματος» για την Αττική τριλογία (Ελευσίνα-Αθήνα-Λαύριο), ενός τέτοιου πολιτιστικού φορέα πανελλήνιου κύρους με επιστημονική ωριμότητα και επισπεύδουσα βούληση, εντάσσεται σ' αυτήν τη λογική της νεωτερικής πολιτιστικής συμμαχίας του Λαυρίου, που θα ενοποιήσει και θα πυροδοτήσει περαιτέρω την αξιοποίηση του πολιτιστικού του αποθέματος, όπως τώρα και το Οικονομικό Πανεπιστήμιο της Αθήνας, που πιστεύουμε ότι προστίθεται στους συμμάχους μας. Ο «διάλογος» που πρέπει να υπάρξει ανάμεσα στους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής, στα μνημεία της μεταλλείας και της μεταλλουργίας, αρχαία και νεότερα, και τα οργανωμένα Μουσεία, ο «διάλογος» ανάμεσα σ' αυτά και τους επισκέπτες, προϋποθέτουν τον διάλογο και τη συνέργεια όλων των εμπλεκομένων θεσμικών οντοτήτων για την επιτυχία του άριστου-οptimum αποτελέσματος.

Επί προσθέτως νομίζω ότι όλοι έχουμε συνειδητοποιήσει πλήρως ότι η ανάδειξη-αξιοποίηση των πολιτιστικών αγαθών και η ενοποίησή τους γίνεται σε δύο αλληλοσυμπληρούμενα πεδία, το πραγματικό-φυσικό και το ψηφιακό· ο ψηφιακός πολιτισμός, τα αναγκαία ψηφιακά προϊόντα και η εξ αυτών ψηφιακή οικονομία είναι πλέον μέρος της ζωής μας.

Το άλμα που απαιτεί η γεωγραφική, ιστορική, πολιτιστική, τεχνολογική και οικονομική συνθήκη του Λαυρίου είναι μπροστά μας.

Αυτή τη στιγμή που μιλάμε, άλλα έργα πολιτισμού έχουν ολοκληρωθεί, άλλα ευρίσκονται εν εξελίξει, η σύζευξή τους, όμως, μέσω πολιτιστικών διαδρομών εκκρεμεί, μερικά τώρα δημοπρατήθηκαν, άλλα έχουν ωριμότητα μελετών και κάποια είναι σε αρχικό στάδιο με σοβαρές προτάσεις.

Στο νέο μεταλλείο πολιτισμού του Λαυρίου ανήκουν τα εξής έργα:

- Ήδη ολοκληρώθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής η ανάδειξη των αρχαίων μεταλλικών εργαστηρίων, των επιπέδων πλυντηρίων και των συνοδών εγκαταστάσεών τους στην κοιλάδα της Αγ. Τριάδας-Αγριλέζας και το έργο της πολιτιστικής διαδρομής που τα συνδέει. Αλλά με τις άλλες ενότητες των ελικοειδών πλυντηρίων, στις θέσεις Μπερτσέκο, Μ. Πεύκα, Δημολιάκι, Αρύ και τις καμίνους τι γίνεται; Είναι ανάγκη να συσταθεί Φορέας Διαχείρισης του Αρχαιολογικού Πάρκου και του Εθνικού Δρυμού Σουνίου με την ενοποίηση των μνημείων.
- Είναι εν εξελίξει το έργο του ευρωπαϊκής εμβέλειας Μουσείου Μεταλλείας Μεταλλουργίας Λαυρίου (ΜΜΜΛ) μέσα στο Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο, συνέργεια του Ε.Μ. Πολυτεχνείου-Υπουργείου Πολιτισμού –Περιφέρειας Αττικής, καρπός συνεχών και πολυετών αγώνων της λαυρεωτικής κοινωνίας με τους θεσμούς της με σταθερές πάντα τις συμμαχίες της. Ήδη βρισκόμαστε στη φάση της συντήρησης των εκθεμάτων και αμέσως μετά της μουσειογραφικής εφαρμογής (ο ομιλών είναι επιμελητής των εκθεμάτων, μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του ΜΜΜΛ). Παράλληλα οργανώνεται και ταξινομείται το άλλο μεγάλο έργο εντός του ΤΠΠΛ, που αφορά στο Αρχείο της πρώην Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, το μεγαλύτερο σωζόμενο βιομηχανικό αρχείο στην Ελλάδα, προσάρτημα του Μουσείου, μια άλλη τεράστια πολιτιστική-ερευνητική-επιστημονική αξία. Επίσης είναι έτοιμη η μελέτη για αποκατάσταση του κτιρίου «FLOTATION» στο ΤΠΠΛ για την ίδρυση «Κέντρου Ιστορικών Αρχείων, Έρευνας και Επίδειξης Τεχνολογίας/Πολιτισμού».¹⁷ Η προοπτική είναι να υπάρξει συνεργασία, διαδικτύωση της πόλης του Λαυρίου σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο με ομόλογους φορείς, πόλεις και ιδρύματα, ώστε να λειτουργήσει στο Λαύριο, ένα Διεθνές Εκπαιδευτικό-Ερευνητικό Κέντρο Βιομηχανικής Ιστορίας και Αρχαιολογίας των

¹⁷ Επιστημονικός υπεύθυνος του Μουσείου Μεταλλείας-Μεταλλουργίας Λαυρίου και του Αρχείου είναι ο Ν. Μπελαβίλας, καθηγητής της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Ε.Μ.Π., επικεφαλής ομάδας ειδικών επιστημόνων και επιστημονικοί υπεύθυνοι της μελέτης για την αποκατάσταση του κτιρίου «FLOTATION» οι καθηγητές του Ε.Μ.Π., Ε. Εφεισίου, Ν. Μπελαβίλας, Ε. Σαπουντζάκης, Ι. Αντωνιάδης, με ομάδα ειδικών μελετητών.

Μεταλλείων. Το ΜΜΜΛ θα αποτελέσει την «ατμομηχανή» ανάδειξης όλου του πολιτιστικού αποθέματος της Λαυρεωτικής. Το ίδιο το συνολικό έργο του ΤΠΠΛ-και με τις πρωτοποριακές περιβαλλοντικές αποκαταστάσεις¹⁸-ευρίσκεται σε ανοδική πορεία και αποτελεί αναπτυξιακό παράδειγμα για τη χώρα.

- Πρόσφατα επήλθε συμφωνία μεταξύ του Δήμου Λαυρεωτικής και της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής για μεταστέγαση του μικρού Ορυκτολογικού Μουσείου που λειτουργεί, στο μεγάλο νεοκλασικό ιστορικό κτίριο του 1900-1901 στο κέντρο του Λαυρίου· σ' αυτό το νέο Μουσείο διεθνούς αξίας θα εκτεθεί η μεγαλύτερη συλλογή ορυκτών, που κατέχει παγκοσμίως, (3.200 δείγματα ορυκτών, όλα από το Λαυρεωτική γη, η οποία περιέχει το 16% της παγκόσμιας ποικιλίας ορυκτών).¹⁹ Ήδη ετοιμάζεται η προκαταρκτική μεταφορά των ορυκτών στο νέο κτίριο και οι πρώτες μουσειολογικές μελέτες. Η Εταιρεία Μελετών Λαυρεωτικής έχει συνεργασίες για τα θέματα των ορυκτών με εγχώρια και διεθνή ακαδημαϊκά ιδρύματα (Ε.Μ.Π., Ε.Κ.Π.Α., Παν. Πατρών, Παν. Βιέννης κ.ά.), ερευνητικά Ινστιτούτα (Ελληνική Αρχή Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας της Βιέννης κ.ά.) και φορείς πολιτισμού. Έχουν υπάρξει επίσης προπαρασκευαστικές διεργασίες για ένταξη της περιοχής στον Προκαταρκτικό Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της Unesco ως ενιαίου μνημείου, καθώς και η Υποψηφιότητα της περιοχής για ένταξη στο Παγκόσμιο Δίκτυο Γεωπάρκων της Unesco. Το νέο Ορυκτολογικό Μουσείο Λαυρίου θα αποτελέσει την ορυκτολογική αφετηρία του Γεωπάρκου για την επίσκεψη στο πεδίο της Λαυρεωτικής, ιδιαίτερα στον εμβληματικό τόπο της αρχαίας Μαρώνειας-σημερινής Καμάριζας-την καρδιά των μεταλλείων της περιοχής, στην αρχαία και νεότερη εποχή, όπου δίπλα στο αρχαίο μεταλλευτικό φρέαρ, το οποίο στη νεότερη εποχή εκβαθύνθηκε και διευρύνθηκε και ονομάστηκε Serpieri No1, το κεντρικό αυτό φρέαρ εξαγωγικό του μεταλλεύματος, λειτουργεί ως προσάρτημά του στο μηχανοστάσιο το μικρό Μεταλλευτικό-Ορυκτολογικό Μουσείο της Καμάριζας. Και είναι προφανές στο πλαίσιο της τριλογίας της Αττικής, όπως στην Αρχαιότητα, τα αργυρεία του Λαυρίου ήταν το οικονομικό έρεισμα-βάση της Αθήνας και των μνημείων της Ακρόπολης, σήμερα το Μουσείο Μεταλλείας Μεταλλουργίας του Λαυρίου, που ευρίσκεται υπό κατασκευήν, το Αρχαιολογικό Μουσείο, οι αρχαιολογικοί χώροι των μεταλλικών εργαστηρίων-πλυντηρίων των μεταλλευμάτων, οι αρχαιότητες της θέσης Θορικός θα επιδιώξουμε με σχέδιο να συναρτηθούν μουσειολογικά και τουριστικά με το Μουσείο της Ακρόπολης.
- Η ΕΜΕΛ δραστηριοποιείται με επιτυχία και στον τομέα της ανάδειξης της βιομηχανικής κεραμεικής κληρονομιάς, αυτού του πολύ πρωτότυπου, ενδιαφέροντος ιντερμέδιου της βιομηχανικής και καλλιτεχνικής ιστορίας του

¹⁸ Δ. Καλιαμπάκος, Κοσμήτωρ, καθηγητής της Σχολής Μηχανικών Μεταλλείων Μεταλλουργών του Ε.Μ.Π., Στρατηγική αντιμετώπισης του περιβαλλοντικού προβλήματος της Λαυρεωτικής στο συλλογ. έργο, *Η συμβολή του Ε.Μ.Π. στο Λαύριο του 21^{ου} αι.*, Λαύριο, 2015, σ. 95-120.

¹⁹ Ν.Μ. Βουρλάκος-Μ.Γ. Φίτρος, *Τα ορυκτά της Λαυρεωτικής*, έκδ. Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, Λαύριο, 2018 και στα αγγλικά, 2019.

Λαυρίου. Έχει δημιουργήσει μίαν εξαιρετική συλλογή στο υπό ίδρυση Μουσείο Κεραμικής ΑΚΕΛ «Πάνος Βαλσαμάκης», την οποία εκθέτει προσωρινά στο ιστορικό νεοκλασικό κτίριο του Δήμου Λαυρεωτικής, στο οποίο αναφερθήκαμε, με τον οποίο αγωνίζεται από κοινού για την αποκατάσταση των κτιριακών καταλοίπων των Πλυντηρίων της πρώην Εταιρείας Μεταλλουργίας Λαυρίου, με αναβολές επί αναβολών από την απίστευτη τροχοπέδη της γραφειοκρατίας για ένα έργο για το οποίο ταλαιπωρούμαστε περί τα 15 έτη.

- Μόνιμη είναι η επαγρύπνηση στο μέτρο του δυνατού να μην αλλοιωθεί η ιστορική ταυτότητα της πόλης του Λαυρίου με τα βιομηχανικά και νεοκλασικά της χαρακτηριστικά. Δόθηκε προτεραιότητα στην αποκατάσταση του νεοκλασικού κτιρίου «ΕΥΤΕΡΠΗ», αυτού του Πολιτιστικού Κέντρου από το τέλος του 19^{ου} αι., με τις εξαιρετικές οροφωγραφίες, και ο Δήμος Λαυρεωτικής προέβη πριν από μερικές ημέρες στη δημοπράτηση του έργου.
- Με τη κατακτημένη πείρα της μόνιμης σταθεράς της συνέργειας ΕΜΕΛ-Οργανισμού Λιμένος Λαυρίου έχει εκπονηθεί η μελέτη για το βιομηχανικό κτίριο-μινιατούρα της Σιδηροδρομικής Στάσης «Φόρος» στον Θορικό, όπως και πρωτότυπη, πρότυπη και πρωτοποριακή μελέτη για την αποκατάσταση και λειτουργική χρήση της Γαλλικής Σκάλας Μεταλλείων στο λιμάνι, αυτού του εμβλήματος του Λαυρίου. Η μελέτη των 800 σελίδων περίπου είναι έργο μιας πλειάδας ειδικών καθηγητών του ΕΜΠ,²⁰ άλλων επιστημόνων, της συμβολής και του ομιλούντος ως προς την ιστορική τεκμηρίωσή του μνημείου. Η Γαλλική Σκάλα φορτοεκφόρτωσης των μεταλλευτικών και μεταλλουργικών προϊόντων του Λαυρίου κατασκευάστηκε το 1887-1888. Κατασκευάστρια εταιρεία η Société Anonyme des Anciens Établissements Cail, (Ανώνυμη Εταιρεία Παλαιών Εγκαταστάσεων Cail) που έδρευε στο Παρίσι, ιδρυθείσα το 1883. Αυτή η εταιρεία είχε συμβάλει-όπως και άλλες εταιρείες- στην κατασκευή του Πύργου του Eiffel, αυτού του εμβλήματος του Παρισιού και της Γαλλίας (διάρκεια κατασκευής 1887-1889). Η Γαλλική Σκάλα του Λαυρίου είναι ένα ορατό παράδειγμα το πώς μια τεχνική ιδέα παίρνει υλική υπόσταση για να εξυπηρετήσει την παραγωγή και ταυτόχρονα γίνεται διαχρονική ιδέα, δηλαδή σύμβολο. Και αυτό το έργο είναι συνέργεια Δήμου Λαυρεωτικής, ΕΜΠ και Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, ως επισπεύδοντος φορέα. Το επόμενο βήμα είναι αυτό καθ' εαυτό το έργο της αποκατάστασης, το οποίο θα δώσει μια πρωτότυπη πολιτιστική διαδρομή.
- Η υλοποίηση επίσης του Λαυριώτη αρχιτέκτονα Κώστα Γ. Μάνθου «Αποκατάσταση, ανάδειξη και αξιοποίηση της σιδηροδρομικής σήραγγας-του Tunnel- θα αποτελέσει μίαν ενότητα με το έργο της αποκατάστασης του κτιρίου «Παρών», στην κύρια στοά καθόδου των μεταλλωρύχων στα μεταλλεία της Καμάριζας και την εγκατάσταση ανελκυστήρα στο μεταλλευτικό φρέαρ Serpieri No1, μια άλλου είδους πολιτιστική διαδρομή, που όμως υπολείπεται ως προς την μελετητική προπαρασκευή του, όπως και η ανάδειξη του άλλου μεταλλευτικού κέντρου της Λαυρεωτικής, στην θέση

²⁰ Επιστημονικοί υπεύθυνοι οι καθηγητές του Ε.Μ.Π., Ε. Σαπουντζάκης, Ν. Μπελαβίλας, Ε. Εφεσίου, Ι. Αντωνιάδης, Χ. Γαντές.

Πλάκα και στο Δασκαλειό της Κερατέας, ιδιαίτερα της συστάδας των καμίνων πύρωσης των σιδηρομαγναλιούχων μεταλλευμάτων.

- Και ερχόμαστε σ' ένα οχληρό θέμα που αφορά στην ολοκλήρωση της αναστήλωσης του αρχαίου θεάτρου του Θορικού κατά τα υπόλοιπα 3/5 και γενικότερα στην ανάδειξη των μνημείων της αρχαιολογικής ενότητας «Θορικός», που έχουν παραπεμφθεί στις καλένδες. Το θέατρο του Θορικού είναι από τα αρχαιότερα σωζόμενα θέατρα της Ελλάδας (τέλη 6^{ου} αι. π.Χ. η πρώτη φάση του, μέσα 5^{ου} αι. σχεδόν ολοκληρώνεται και με μερικά συμπληρωτικά έργα στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ.).²¹ Με σεβασμό πάντα στο «ήθος» αυτού του μνημείου του παγκόσμιου πολιτισμού είναι ανάγκη να λειτουργήσει ως χώρος αναβίωσης του αρχαίου δράματος και εκδηλώσεων υψηλής αισθητικής και πνευματικής απόλαυσης. Η αναγέννηση του αρχαίου θεάτρου του Θορικού θα αποτελέσει τον, εκτός του άστεως της Αθήνας, πολιτιστικό χώρο της ευρύτερης ανατολικής Αττικής και θα συμπληρώσει τον πολιτιστικό, μητροπολιτικό, διεθνή ρόλο της πρωτεύουσας. Κάθε Σεπτέμβριο πραγματοποιούν οι τοπικοί φορείς σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού μίαν εκδήλωση, ώστε να κρατείται ζωντανό το ενδιαφέρον των Αρχών και των πολιτών γι' αυτό το έργο. Ιδού πεδίο δόξης λαμπρόν για τις επισπεύδουσες θεσμικές οντότητες, ώστε να σταματήσει η εγκατάλειψη και να αρχίσει η ανοδική πορεία της ωρίμασης των μελετών, της αναστήλωσης του θεάτρου και της ανάδειξης όλης της αρχαιολογικής ενότητας Θορικός (αρχαία στοά του 3000 π.Χ., πύργος-ερείπια της αρχαίας πόλης του Θορικού, ναός της Δήμητρας και της Κόρης-μηκουναϊκοί τάφοι), ένα έργο το οποίο προφανώς θα γίνει σε συνεργασία και με την ευθύνη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Η πρωτοβουλία σας κυρία Μπρίνια να εντάξετε αυτό το θέμα της αξιοποίησης του πολιτιστικού αποθέματος του Λαυρίου στο εκπαιδευτικό σας πρόγραμμα και να ασχοληθείτε εσείς αγαπητοί φοιτητές στις εργασίες σας μ' αυτό οπωσδήποτε συμβάλλετε και εσείς με τον τρόπο σας στην εμπραγμάτωση των παραπάνω στόχων μιας πόλης, που δεν είναι μεγάλη· είναι μικρός ο τόπος μας, αλλά η ιστορική του παράδοση είναι τεράστια και η τεχνολογική, από την ανατολή της εποχής των μετάλλων, το 3000 π.Χ., στον Θορικό και εξ αυτού του λόγου διαθέτει τη συνείδηση της ιστορικής αντοχής του ελληνικού χρόνου και επομένως και της αυτοπραγμάτωσης, της συλλογικής αυτοπραγμάτωσης.

Η συμπλήρωση του ελλείποντος κρίκου, του προαστιακού σιδηροδρόμου, που θα συνδέσει το λιμάνι του Λαυρίου με το αεροδρόμιο, την Αθήνα και την Ελευσίνα, αποτελεί την απαραίτητη ενοποιητική συγκοινωνιακή υποδομή της Αττικής τριλογίας, πέραν του ότι θα είναι μια άλλη σύνδεση του Αιγαίου με την Αττική και τον ηπειρωτικό κορμό.

Η τριλογία της Αττικής, η Ελευσίνα, ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης αυτό το έτος που διανύουμε, η αντίληψη για τα μνημεία ως υποκείμενα, μάς εμπνέουν να τα

²¹ Γιώργος Ν. Δερμάτης (κείμενα)-Κώστας Γ. Μάνθος (φωτογραφίες), *Θορικός-Το Αρχαίο Θέατρο*, δίγλωσση (ελληνικά-αγγλικά) έκδ. Δήμου Λαυρεωτικής, Λαύριο, 2010.

«αξιοποιήσουμε», όπως προανέφερα, και με έναν εντελώς ρηξικέλευθο τρόπο γεννώντας τρεις ιδέες-προτάσεις εκδηλώσεων:

Ελευσίνα, ως ιδέα οικολογική, Αθήνα, ως ιδέα πολιτική, Λαύριο, ως ιδέα κοινωνική.

Οι λέξεις-κλειδιά για τη διοργάνωση εκδηλώσεων με αυτό το περιεχόμενο στην Ελευσίνα, την Αθήνα και το Λαύριο είναι το δημιουργικό πάθος και η συνέργεια, η συνέργεια του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ελευσίνας και του Δήμου της Ελευσίνας με τον Δήμο της Αθήνας, τον Δήμο Λαυρεωτικής, το Υπουργείο Πολιτισμού, το ΕΜΠ, την Περιφέρεια Αττικής, φυσικά το «Διάζωμα», που διατύπωσε την πρόταση της τριλογίας, άλλους θεσμούς της Ελληνικής Πολιτείας, ευρωπαϊκούς φορείς και προσωπικότητες. Από εμάς εξαρτάται να γίνουν οι δυνάμει ιδέες ενεργεία ιδέες, δηλαδή πράξεις.

Η πρώτη εκδήλωση, με κεντρικό άξονα την κατ' εξοχήν έννοια που εκφράζεται στον μύθο της Δήμητρας, την αρμονία, την αρμονία σε σχέση με το περιβάλλον, θα έχει ως θέμα το πλανητικό πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής, προτείνω δε να τελεστεί στον ιδανικότερο χώρο, στο Τελεστήριο της Ελευσίνας, με την παρουσία εκεί των πλέον αρμοδίων ειδικών επιστημόνων και εκπροσώπων φορέων σε διεθνές επίπεδο, εκκινώντας φυσικά από το δικό της περιβαλλοντικό πρόβλημα με την παρουσίαση ενός αρθρωμένου προγράμματος για την επίλυσή του. Τα τελικά συμπεράσματα θα λάβουν τη μορφή μιας Παγκόσμιας Διακήρυξης-Έκκλησης της Ελευσίνας, Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης 2023, έχω δε την πεποίθηση ότι θα είναι η μεγαλύτερη προσφορά της, η κορυφαία εκδήλωσή της, κι αν δεν την έχει προγραμματίσει η Οργανωτική Επιτροπή, πρέπει να την προγραμματίσει τώρα, υπάρχει χρόνος. Παραφράζοντας το γνωστό τραγούδι, κατ' αντίθεση: **Να ξυπνήσουμε την Περσεφόνη από την αγκαλιά της γης, ώστε να ξαναβγεί στο μπαλκόνι του κόσμου.**²²

Η δεύτερη εκδήλωση θα έχει ως αντικείμενο την υπεράσπιση και διεύρυνση της Δημοκρατίας στην Ευρώπη και στον κόσμο και θα πραγματοποιηθεί στον τόπο που τη γέννησε, στην Αθήνα, στην Πνύκα. Η συνάθροιση αυτή στην οποία θα κληθούν να λάβουν μέρος άνθρωποι του πνεύματος και της πολιτικής, δεν θα έχει τον χαρακτήρα ενός απλού τυπικού Συνεδρίου, αλλά μιας δημοκρατικής έγερσης, με προτάσεις για τη θέσμιση ενός νέου πολιτικού συμβολαίου, ως Δημοκρατικής Χάρτας της Αθήνας.

Η τρίτη εκδήλωση θα αφορά στην υπεράσπιση της κοινωνικής δικαιοσύνης και θα πραγματοποιηθεί στο Λαύριο, εκεί, όπου ο Κάτω Κόσμος δεν είναι μεταφυσικός, είναι φυσικός· ο Άδης είναι πραγματικός, η ιστορία του, επί αιώνες, έχει γραφεί μέσω του σώματος, τα πάθη των χιλιάδων δούλων μεταλλωρύχων είναι υπαρκτά, αποτυπωμένα μέσα στις σκοτεινές στοές του ατελείτητου μόχθου, αναγκαστικά αθέατα στην εποχή τους, γίνονται ολοφάνερα σήμερα από τις σύγχρονες αντιλήψεις, που θεωρούν τον άνθρωπο ως αξία καθ' εαυτήν· οι μεταλλευτικές στοές, αθάνατα μνημεία του μαρτυρολογίου της ζωής τους. Λαύριο, τόπος όπου οι σύγχρονοι μεταλλωρύχοι και μεταλλουργοί, από τον 19^ο αι.,

²² Τίτλος του τραγουδιού: *Ο εφιάλτης της Περσεφόνης*, στίχοι: Ν. Γκάτσος-μουσική: Μ. Χατζιδάκις, «...Κοιμήσου Περσεφόνη στην αγκαλιά της γης, στου κόσμου το μπαλκόνι ποτέ μην ξαναβγείς...». Η πρόταση έχει κατατεθεί εγκαίρως στην Οργανωτική Επιτροπή της Ελευσίνας, Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης 2023.

όρθωσαν το κοινωνικό τους ανάστημα, δημιουργώντας ένα συμπαγές κίνημα εξανθρωπισμού της ζωής τους. Δεν υπάρχει πιο εμβληματικός τόπος από το Λαύριο, ώστε να τεθεί εδώ το κοινωνικό ζήτημα μέσα από μια συνάθροιση διανοουμένων, εκπροσώπων εργαζομένων, πολιτικών της Ευρώπης. Η συνάθροιση αυτή δεν θα έχει και εδώ τον χαρακτήρα ενός απλού τυπικού Συνεδρίου, αλλά της υπεράσπισης των δυνάμεων της εργασίας, με προτάσεις για τη θέσμιση ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου, ως Διακήρυξης του Λαυρίου για τα εργασιακά δικαιώματα. Λαύριο, μεταλλείο της εργασίας και του πολιτισμού και μεταλλείο κοινωνικής δικαιοσύνης.²³

Λαύριο, από τη μια το φως της δραματικής τέχνης στο αρχαίο θέατρο του Θορικού, σ' αυτά τα αττικά χρώματα του Ορθού Λόγου και της Δημοκρατίας και από την άλλη το μαύρο φως των στοών, το μαύρο βλέμμα τους· οι κολόνες του ναού του Ποσειδώνα στο Σούνιο, αυτή η μουσική, ναι, αλλά και ο άλλος υπόγειος ναός με νοητές κολόνες τα χίλια μεταλλευτικά φρέατα, οι ατελείτητες στοές, που αναπνέουν, ποιο μουσικό συμφωνικό έργο θα μπορέσει να τον αποδώσει. Η διαλεκτική σύνθεση του τόπου.

Ο ομιλών γεννήθηκε, μεγάλωσε και ζει στα ταπεινά μεταλλευτικά χρώματα του Λαυρίου. Στα περισσότερα από τα παραπάνω δεν ήταν μία συνείδηση που θεάται, αλλά μια συνείδηση που δρα. Δεν μπορούσα να κάνω διαφορετικά. Πιστεύω όμως στο έργο μου να έχω κρατήσει την αναγκαία απόσταση που απαιτούν η αντικειμενικότητα της επιστήμης και οι αυστηρές μεθοδολογικές αρχές της. Το Λαύριο δεν είναι μια συμπαθητική γραφικότητα. Τα μάτια του μάς βλέπουν και μας καλούν να δώσουμε μια νέα συνέχεια με ένα νέο διευρυμένο παραγωγικό νόημα, πρωτίστως μάς παραδίδουν ένα σπάνιο ήθος και ένα αίσθημα αξιοπρέπειας. Ακούσαμε πολλές φορές το βουητό της πόλης, τη βοή του χρόνου, είδαμε, ως σταθερά, το γκρίζο της χρώμα, στιβαρό, οικείο.

Λαύριο, το σώμα του χρόνου που ανθίζει.

Σας ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας.

²³ Και οι τρεις προτάσεις για την Ελευσίνα, την Αθήνα και το Λαύριο πρωτοπαρουσιάστηκαν στην ομιλία του γράφοντος *Η τριλογία της Αθήνας Ελευσίνα-Αθήνα-Λαύριο...*, ό. π., ΤΠΠΛ, 2018.